

Utak és biztonság kérdése I. Károly uralkodásának első időszakában

I. Károly magyar királynak a tartományurakkal folytatott bő két évtizedes küzdelme több szempontból is alaposan feldolgozott témának számít. Ebből adódóan jól ismert a korszak közállapotainak általános romlottsága. A szakirodalomban már többen megfogalmazták, hogy az okleveles anyag alapján kimutatható a mindennapossá vált erőszak egy-egy sajátos következménye. Számos esetben nem mertek bíróság elé járulni, perhaszaltsra kényszerültek, vagy esetleg féltek értékeiket magukkal szállítani. Mindenki, aki a bizonytalan állapotok ellenére útra kelt, számíthatott arra, hogy bármikor bűncselekmény, rablás, fosztogatás áldozatává eshet, de az "útonállók" legszükségesebb helyzetekben még az emberöléstől sem riadtak vissza.¹

Tanulmányomban olyan módszertani kísérletre vállalkozom, amelynek kapcsán az Anjou-kori oklevéltár vonatkozó kötetei alapján a különböző útinformációkat vizsgálom meg. Azokra az oklevelekre koncentrálok, amelyek a toposznak számító *propter discrimina viarum et malitiam temporis impati* formulákat, vagy a különbözőképp kategorizálható bűncselekmények kapcsán tett ütemlítéseket tartalmazzák. Annak ellenére, hogy a toposz-szerű hivatkozások a korszakban mintha megszorodtak volna, természetesen kizárólag ezek alapján még nem lehet egyértelmű következtetéseket tenni, ami az egyes régiók útbiztonságát illeti. Az viszont mégis érdekelt, hogy az általánosabb jellegű oklevél-másoltatások mellett mi állt a közvetlen módon tett említések háttérében. Egyáltalán levonható-e bármiféle következtetés az utak biztonságával kapcsolatban az egyes régiókat tekintve? A leírások mennyiben vonatkoztathatók a politikai helyzetből eredő visszaállásokra, vagy a pusztán helyi szintű bűncselekmények, hatalmaskodások² gyors elterjedésére? Emellett felmerül a kérdés, hogy egyáltalán van-e lehetőség rekonstruálni a különböző útvonalakat, illetve azok mellékágait?

Vészjósló utak

Nyilvánvaló, hogy a korszakban továbbra is gyakran utaztak. Gyakori az olyan eset is, hogy egyesek vagy egyáltalán nem indultak útnak, vagy pedig úti céljukat valamilyen okból kifolyólag megváltoztatták. Általában ennek a háttérében is többféle ok húzódtott meg. A távolság, a betegség vagy az idős kor nehézségei – főként az özvegyek esetében – éppúgy indoklásként szolgáltak, mint a valós félelem. Ráadásul, sokszor csak az utazás célhelyszínéről vannak információink, viszont az akkor éppen aktuális tartózkodási helyet nem minden esetben rögzítették. Mégis felvetődik a kérdés, hogy a rendelkezésünkre álló, gyakran csak pontszerű információk alapján kimutathatók-e azok a konkrét útvonalak, amelyeket alkalmanként igyekeztek elkerülni?

Erre vonatkozóan az okleveleket vizsgálva két nagyobb régiót lehet kiemelni. Az Aba és Csák tartományok találkozási pontjához, valamint a Kőszegi-területekhez kötődően ugyanis többször felbukkan az oklevelek narrációjában, hogy az adott hiteleshely

¹ AOKLT. IV. 13. sz.; CSUKOVITS 2012, 67. 29 lj.; BARTHA 2012, 327.

² A hatalmaskodás jogi fogalmának meghatározásáról lásd bővebben TRINGLI 2005, 49.

meglátogatása valamilyen okból kifolyólag nem volt megvalósítható. Ennek kapcsán az egri káptalanhoz vezető útvonalak is mindenképpen külön említést érdemelnek. Az 1301 és 1323 közötti időszakot nézve öt olyan esetet találunk, amikor nem akartak elmenni a Heves megyei káptalanhoz. Érdemes a feltüntetett indokokat részleteiben is megvizsgálni. 1307-ben egy Göncben³ tartózkodó Újvár megyei birtokos, az Aba nem-beli Marhard fia Pál már *propter temporis praesentis impacationem* fiával Kulchey-vel képviseltette magát az egri káptalan előtt.⁴ Sőt, 1310-ben⁵ négy, az oklevélben megnevezett fivér az utak veszélyeire hivatkozva még együttesen sem akart elmenni a káptalanhoz. Emiatt a Sáros és Heves vármegyében fekvő birtokaik megosztásának ügyében a szepesi káptalan keresték fel. 1318-ban pedig Tamás fia László⁶, zempléni ispán peres ügyéhez kapcsolódóan Egerbe ment volna megbízólevélért, de az utakon leselkedő veszélyek miatt a közeli Zemplén vármegyéhez tartozó leleszi konventet bízta meg a per lefolytatásával. Ugyanebben az évben a Bogát-Radvány nemzetségből két testvér halálos ellenségeiktől tartva nem tudtak személyesen megjelenni a káptalan előtt.⁷ Továbbá 1319-ben egy Újvár megyei Bárcából⁸ származó özvegy a lányaival sem az egri, sem a szepesi káptalanhoz nem szándékozott elindulni, noha otthon maradásukban távolsági okok is közre-

³ Fügedi Erik alapján a Gönc és Szerencs között egy olyan útvonal húzódott, amelyet a durván középtájt elhelyezkedő Boldogkő várából ellenőriztek. FÜGEDI 1977, 138.

⁴ Zsoldos Attila következtetései alapján Marhard fia Pál minden bizonnyal 1305 és 1310 között Amádé nádor albirája, valamint 1304 és 1311 között pedig (aba)újvári ispán volt. Az ispáni székben testvére, Mihály váltotta fel. Pál az Amádé-fiak lázadásában is részt vett, majd a béke kapcsán megkötött szerződésben túsadóként szerepelt a neve. Később viszont már a király hűségére térhetett. AOKLT. II. 228. sz.; DL 40 514.; ENGEL 1996a, 94.; ÁMTF I. 51., ZSOLDOS 2016, 167-171.

⁵ Aba Amádé 1311-ben halt meg. Az éppen Kassát hódoltató tartományurat a kassaiak ölték meg. KRISTÓ 1988, 31.; AOKLT. II. 817. sz.

⁶ Sztritei László, aki 1305-től újhelyi (patakvári) királyi várnagyként is működött, 1308-1321-ig volt zempléni ispán. ENGEL 1996a, 241.; Pár évvel korábban, 1314-ben a leleszi piacra tartó jobbágyságot támadás érte, az ügyben királyi utasításra az egri káptalan járt el. Elképzelhető, hogy mindkét esetben ugyanarról az útvonallról van szó. (ld. 2. ábra) AOKLT. III. 667., 669. sz.; V. 43. sz.

⁷ A Bogát-Radvány nemzetséghez (Zemplén m.) tartozó Izsépyek és szomszédjaik a Pelejteyek között adósság miatt kimutathatóan magánjellegű konfliktus keletkezett. KARÁCSONYI 1901a, 253.; AOKLT. V. 343. sz.

⁸ Az oklevélben említett Barcha névvel két, egymástól nem túl távol eső települést (Borsod és Újvár megye) is megjelöltek ebben az időszakban. Ugyanakkor itt egyértelműen az Újvár megyei, mai nevén Bárcáról van szó, mert az oklevélben szereplő Seraphinus, az özvegy néhai férje az Újvár megyei Bárcából származó Bárca-nemzetséghez tartozott. Érdemes megjegyezni, hogy Győrffy György megállapításai szerint Bárcából a Szinán, Enyickén, Zsebesen és Barcán át Kassára vezető nagy úton lehetett eljutni Szepesbe. Továbbá arról is vannak információink, hogy Heves megyéből, azaz Egerből előbb Szihalomra vezetett egy út, majd a Szihalom- Csaba útvonalon haladva (Olaszegyháza→Szalonta) Muhi felé Zemplénbe, majd Ónodon és Alszolcán keresztül pedig Abaújba is léteztek útelágazások. Ónodnál a Sajón rév biztosította az átkelést. ÁMTF I. 42., 53., 64., 747., 755.; WEISZ 2013, 288., 382.

játszottak. Meglehet, sőt egyáltalán nem mellékes, hogy a nők esetében még szigorúbb forráskritikát kell alkalmazni.⁹

Szintén a térséghez kapcsolódik egy 1314-ben kiállított oklevél, amelynek tartalma szerint az Újvár (Abaúj) megyei Bárcában egy földterülettel rendelkező család bizonyos tagjai birtokmegosztás kapcsán akkoriban az utakon leselkedő veszélyek miatt nem mehettek a közelben lévő jászói konventhez. Ehelyett a birtoktól nagyjából azonos távolságra található, szintén újvári Buzitában kellett a feleknek megegyezniük.¹⁰

A nemzetségtörténeti kutatások eredményeinek köszönhetően ismert, hogy a kérdéses területek többsége már az 1310-es évek második felére a király által megbízott Drugetek és Ákos nembeliek irányítása alá kerültek, ami Kristó Gyula szerint a konszolidáció biztos jelének tekinthető.¹¹ Azt is tudjuk, hogy Heves és Gömör megye viszont csak a visszafoglaló harcok vége felé, 1320-ban került I. Károly uralma alá.¹² Ezek után felmerül a kérdés, hogy valóban jobban megszaporodtak az erőszakos visszaélések a térségben? Ezek vajon lokálisan konszolidációs problémákat jeleznek, ami az Aba Amádé halálát követő időszakot illeti? Vagy csak a Csák Máté fennhatósága alá tartozó Heves megye kapcsán tapasztalható némi óvatosság? Emellett módszertani szempontból az a kérdés is felvetődik, hogy az eddig felsorolt példákkal ellentétben arányaiban véve hányszor jelentek meg a tárgyalat időszakban az egri káptalan előtt? Ugyanakkor a hiányos okleveles anyagból adódóan ez irányban nem találtam támpontot. Mindenesetre megállapítható, hogy az általam felvázolt esetek nem feltétlen mutatnak releváns eredményt.

Az egyik Kőszegi-tartományt tekintve Kristó Gyula a közállapotok romlottságára egy 1309. évi oklevél alapján tesz utalást,¹³ amit az országban eluralkodott állapotok egyfajta jelképeként vizsgál meg. Az oklevél László szerémi püspök panaszát tartalmaz-

⁹ AOKLT. V. 362. sz. A hiteleshelyek magánszemélyek kérése csak alapos indokkal végeztek külső eljárást, de súlyosabb betegség esetén vagy nők kihívására kiküldték a hiteleshelyi tanút. A nők ellen elkövetett hatalmaskodások már erre az időszakra vonatkozóan is egy önálló tanulmány anyagát tették ki. Ebből fakadóan talán nem alaptalan a nőkkel kapcsolatos esetekre is figyelemmel lenni. Példaként említhető, hogy 1300-ban bizonyos Gergely fia Baksa Horpácsi Tamás fiai, Pete és Sándor feleségét, aki épp a templomba igyekezett, letaszította a kocsijáról. KÓFALVI 2008, 21.; BARTHA 2012, 327.

¹⁰ AOKLT. III. 752. sz.; Úgy tűnik, hogy Jászóba az utat egyébként is csak kis kerülővel lehetett megtenni. Kassáról ugyanis az egyik út Szepsibe vezetett, ahonnan egy másik úton lehetett az attól kissé északabbra elhelyezkedő Jászóba is eljutni. ÁMTF I. 53.

¹¹ Abaúj és Szepes megyében a várak döntő többsége (Gönc, Boldogkő, Kassa, Sáros, Szepesvár, Lubló) már a rozgonyi csata eredményeként (Regéc 1316-ban) a király vagy a Drugetek kezébe került. Zemplén megyében a várak (Barkó, Borostyán, Bodrogszög, Jeszenő) viszont még 1317-ig Peténye fia Péter fennhatósága alatt maradtak. FÜGEDI 1977, 104., 111-112., 138., 146., 181.; KMTL. 1994, 333., 417., 594., 637., 664-665. (tétkép melléklet)

¹² Druget Fülöp, Károly Róbert nápolyi származású lovagja, 1314 végén lett Szepesvár várnagya és ispánja. ENGEL 20036, 339. Zsoldos Attila kutatásai szerint a Drugetek Szepes, Abaúj, Torna, Gömör, Borsod, Heves, Sáros, Ung, Zemplén megyékben 1342-ig gyakorolták a hatalmukat. Részleteiben nézve a hatalomváltás az egyes megyékben fokozatosan történt meg. Engel Pál archontológiájának részletei alapján úgy tűnik, hogy a Drugetek Heves és Gömör megyében, valamint Borsodban, Sárosban, Ung megyében és Zemplénben - néhol az Ákos nembelieket váltva - csak a 20-as években szerezték meg az ispáni címet. ZSOLDOS 2012, 349.; ENGEL 1996a, 94., 118., 129., 134., 170., 219., 240.

¹³ KRISTÓ 1988, 28.

za, aki egy per kapcsán arra hivatkozik, hogy tanúi már idősek és betegek, és emiatt nem vállalkozhatnak hosszú útra, ráadásul Kőszegi Henrik „területe... *amelyen át kell kelni, kiváltképp veszélyes, amint ezt a naponta bekövetkező rablások és gyilkosságok is bizonyítják.*”¹⁴

A Kőszegiek nyugati területein szintén találkozunk olyan vidékkel vagy fontosabb, hiteleshelyi tevékenységéről is ismert várossal, mint Győr, amelyet, úgy tűnik, egy bizonyos időszakban nem szívesen látogattak.¹⁵ Ebben az esetben is hasonló kérdéseket lehetne megfogalmazni, mint az egri káptalannal kapcsolatban, ugyanakkor talán valamivel egyértelműbb adatok sorakoztathatók fel. Egyébként a térséget jellemző romlott közbiztonságáról a szakmában is egyhangú vélemények születnek. Legkorábban 1301-ből, majd 1312-ből vannak adataink arról, hogy két, valószínűleg Sopron megyei özvegyasszony ellenérzését fejezi ki a környékbeli utak biztonságával kapcsolatban, és egyikük sem vállalta a győri káptalanhoz való utazást.¹⁶ Ugyanakkor szimplán az utak veszélyeire található hivatkozások mellett a korszak végi oklevelek valamelyest jobban értékelhető esetekkel szolgálnak. Nem lehet alaptalan a tárgyalt térséget illetően, hogy még 1318-ban a győri püspök engedélyezi a szelesteieknek (Vas megye), hogy Szent István első vértanú tiszteletére egy újabb imaházat és/vagy kápolnát építsenek Szelesten. A szelesteieknek ugyanis a háborúskodások és a távolság miatt nem állt módjukban minden nap elmenni a pusztán nagyjából 5,5 km-re található répcszentgyörgyi (Vas megye) plébánia templomhoz.¹⁷ A következő említésre méltó eset szerint 1321. márciusában a győri káptalan helyett a zalavári konventet bízták meg a felek az oklevél kiállításával egy Sopron megyei birtok zálogosítása kapcsán, de ígéretet tettek az előbbinél történő megjelenésre is. A narrációból pedig az is kiderül, hogy a szóban forgó személyek nemcsak az akkori viszontagságok miatt vonakodtak elmenni, hanem egyikük, Imre fia Lőrinc egy a zalavári konventtel szomszédos királyi várban tartózkodott.¹⁸ Nem lehet viszont attól sem eltekinteni, hogy ez év novemberében a soproni villicus fia a

¹⁴ Tanúi: Miklós főesperes, János mr. a bácsi székesegyház kanonokja, Demeter kalocsai prépost, János, a Keo-i Szent István első vértanú-egyház prépostja, Pál, Zalonkemen-i plébános és Dumbo-i (Dunibo-i) Szent Benedek rendi apát. 1309. aug. 1. Budavár. AOKLT. II. 708. sz.; A Héder nembéli Kőszegiek kapcsán területileg két tartományt lehet megkülönböztetni egymástól ebben az időszakban. Az egyik az ifjabb Kőszegi Henriké volt, aki a Dél-Dunántúlon és a drávántúli területeken, Varasdból kiindulva Szlavóniában építette ki az uralmát. A másik pedig Kőszegi Iváné (Jánosé) volt, akinek uralmi körzete a Dunántúl nyugati megyéit fedte le. CSUKOVITS 2012, 66.; ZSOLDOS 2016, 215-221.

¹⁵ Jelezni szeretném, hogy a déli területekre vonatkozóan 1308-ban a Monoszló nembeli (Kőrös vármegye) II. Egyed panaszkodott, hogy a békétlen idő és az utakon leselkedő csapdák miatt nem jelenhetett meg a pécsi káptalan előtt Darnóc falu ajándékozása kapcsán. AOKLT. II. 431.; KARÁCSONYI 1901b 377.

¹⁶ Az oklevélben megemlítik, hogy Rabakuz-i János fia Pálnak az özvegyét akkori férje, Pugund-i Csépán fia képviselte az ügyben. Ennek alapján elképzelhető, hogy Pugund a Sopron megyei Potyonddal azonosítható, ami szintén a rábaközi települések egyike. AOKLT. I. 117. sz.; CSÁNKI III. 625.; A kérdéses asszony az Osl nemzetségbeli Suur c. leánya Margit. A nemzetség egyik ága a Súr-ág, amely ághoz tartozott Margit is. AOKLT. III. 236. sz.; KARÁCSONYI 1901b, 410.

¹⁷ (ld. 3. ábra.) AOKLT. V. 322., 504. sz.

¹⁸ Lőrinc valószínűleg az a Kanizsai Lőrinc, aki 1321-1323 között zalai ispán volt. Minden bizonnyal a kanizsai várban tartózkodott, amit abban az évben adományozott neki I. Károly. ENGEL 1996b, 123.; AOKLT. VI. 64. sz.; KMTL. 1994, 322.

győri káptalannál másolatot privilegiális oklevelét feltéve.¹⁹ 1322-ben – miután a Kőszegiek a Dunántúl nyugati megyéiben már 1320-ra letették a fegyvert²⁰ – egy bizonyos Vörös István fia, Emych a rábaközi birtokai zálogosításának kapcsán a győri káptalant elkerülve a zalavári Szt. Adorján-monostor konventje elé kényszerült.²¹ Emellett egy másik személy, Osl nembeli Péter fia Dénes fia Dezső Sopron megyei birtokainak eladását a parochiális káptalan helyett szintén csak a zalavári konventnél tudta elintézni.²²

Természetesen megfigyelhető a tárgyaltsági térségre vonatkozóan is, hogy néhol a minél rövidebb útvonal kiválasztására törekedtek. A felvázolt példák alapján mégis némi ellentmondás fedezhető fel a Kőszegiek leverésének ténye és a továbbra is fennálló, érezhetően hangsúlyosabb panaszok között. Ebben az esetben az ellentmondás feloldását feltehetően konszolidációs problémákban kell keresni.²³

Büntények és intézkedések

Mivel az utazás sok szempontból kedvező alkalmat teremtett a bűnözésre, kíváncsi voltam arra, hogy milyen köznapi kategóriába sorolható, konkrét "közúti" bűncselekményekről számoltak be az egyes oklevelekben. Emellett ezek az esetek mennyiben tükrözik vissza a jelölt időszakban kialakult, politikailag instabil viszonyokat?

¹⁹ Az említett Konrád c. annak az István nevű villicusnak lehetett a fia, akit Mollay Károly Sopron 1277. évi nevezetes bírájának tartott, és akinek nevét egy soproni utca (István bíró utca) őrizte meg. MOLLAY 1991, 7.; AOKLT. VI. 64., 316. sz.

²⁰ ENGEL 2003, 350-351.

²¹ „...propter inpacatum et turba ... regni” DL 2085. A rábaközi birtokok egyértelműen Sopron vármegyében feküdtek, amit az oklevélben említésre kerülő két település Bogvoszló (Boguzló) és Farád (Farad) neve árul el. AOKLT. VI. 397. sz.; CSÁNKI III. 601., 607.; Az archontológiában pusztán egy Veres István nevű személyre vonatkozóan találunk utalást, aki 1301-ben esztergomi várnagy volt. ENGEL 1996a, 310.

²² „...propter discrimina temporis...propter metum suarum personarum...” DL 2140. Az oklevélben azt is elárulják, hogy az Agagus birtok egy részének eladását intézték. Karácsonyi János adatai alapján az Agyagos birtok az Osl nemzetség Súr-ágához tartozott. A korábban tárgyaltsági Margit özvegyasszony és Dezső voltaképpen ugyanazon nemzetség ugyanazon ágát képviselte. Ellenben Dezső pontos tartózkodási helyének meghatározása nem lehetséges, csak annyi derül ki, hogy királyi szolgálatban a zalavári konventhez közelebb teljesített feladatot. AOKLT. VI. 907. sz.; KARÁCSONYI 1901b, 410.; Megállapítható, hogy az utóbbi két évből nagyjából négy-öt olyan oklevél maradt fent, ami a győri káptalanhoz való utazásokat igazolja. Ezekre az évekre vonatkozóan viszont a zalavári adatok is hasonló értékek körül mozognak. Az egri káptalannal kapcsolatban viszont már megugrottak a számok.

²³ 1316-tól kezdve I. Károlynak sikerült apránként felmorzsolni a Kőszegiek hatalmát. A győri ispáni címet, úgy tűnik, már 1317-ben elvették tőlük. Ugyanakkor Zsoldos Attila felhívja arra a figyelmet, hogy a hadjáratok ideje alatt is egy Kőszegi, az addig talán mellőzött (idősebb Henrik harmadik fiának, Miklósnak a fia) Kakas Miklós viselte Vas, Sopron és Zala megye ispáni címét. Zala megyei váraktól viszont már 1321-ben megfosztotta Kakas Miklóst a király. Miután Iván egyik unokája, Gergely fia András meghódolt a királynak, I. Károly Andrásra bízta a vasi ispánságot (korábban 1314-1317, majd 1321-1324), így Kőszeg haláláig a fennhatósága alatt maradt Vas megyében a várak egy része (Léka, Kőszeg, Borostyán(kő), Sárvár) minimum 1327-ig, de némelyek még az 1330-as években is a Kőszegiek kezén maradtak. KMTL. 1994, 374., 556., 577., 595., 664-665. (térkép melléklet); FÜGEDI 1977, 110., 112., 147., 161.; ENGEL 1996a, 132., 178.; ENGEL 1996b, 135.; ENGEL 2003, 346-347., 353.; ZSOLDOS 2016, 220.; 222-223.

I. Károly uralkodásának korszakára vonatkozóan az általános panaszok mellett jóval ritkábban fordul elő, hogy kimondottan az utakon elkövetett bűncselekményekről tudósítsanak az oklevelek. Az ominózus utak leírása kapcsán pedig nem igazán találunk információt azok pontos behatárolására. Így az utakkal kapcsolatos narrációs elemek segítségével csak elvétve van lehetőségünk a korabeli úthálózat egy-egy mellékágának a rekonstrukciójára.²⁴

Az utakon elkövetett bűntények okait a legtöbb esetben nem jegyezték fel az oklevelek. Ebből adódóan a kérdéses bűncselekmények indítékaira sokszor csak következtetni tudunk. Gyakran az anyagi haszonszerzés szándéka állt a háttérben, olykor viszont a személyes sérelmek megtorlása is motiválhatta az elkövetőket.²⁵ 1307-ből maradt fent az első útonállás említése. Ketten országúton (*in via strata*) megtámadták és megölték saját rokonukat, Zseliz-i Been fiát, Istvánt, aki a Bars megyei Garammikolában lakott. Az ügyben, aminek okaira nem derült fény, a garamszentbenedeki konvent járt el.²⁶ A következő esetet is 1307-ben vizsgálták ki, azonban a bűncselekményt két évvel korábban követték el. Demeter ispán, fia Dénes és Aba fia István ugyanis közúton Cosmas ispánra támadt nyilakkal, lovát halálosan megsebesítették, majd a Borsod megyei Boroszló faluját lerombolták, és jobbágyainak is súlyos károkat okoztak. A felek Ákos István nádor előtt kiegyeztek egymással, és a vádlottak 23 eskütársukkal együtt megesküdték, hogy a vádban foglaltak nem feleltek meg a valóságnak.²⁷ Az északi térséget nézve legközelebb 1312-ben történt egy szabad úton elkövetett erőszak. Hárman a Sáros megyei Tekele nemzetségből származó János fia Bekét Szalókmezején ölték meg, és annak javait eltulajdonították. Szikszói Marhard fia Mihály nem ismervén az indítékot intézkedéseket tett az ügyben.²⁸

Egy 1313-ban kelt oklevélben, amelyben egy Baranya megyei közúton történt gyilkosságról, különböző sérülések okozásáról, fogságba vetésről számoltak be, a két úmenti település megnevezését is belevették a narrációba. A baranyai ispán, Siklósi Péter és annak felbujtására szervienicei támadták meg Kőszegi Henrik egyik familiárisának, Viszlói Jakabnak a szervieniseit. Az említett bűncselekmény tehát Harsányról a Sellye felé vezető nagy úton, azaz a Kőszegi Henrik vagy szövetségesei által birtokolt harsányi vár és Siklós közötti, nagyjából 7 km-es útszakaszon játszódott le. (ld. 4. ábra.) A pécsi káptalan járt el az ügyben, és a felbujtónak, Péternek kellett eleget tennie a megegyezésben foglaltaknak.²⁹

Borsa Kopasz Jakab fennhatósága alá került térséget tekintve is megtaláljuk a szóban forgó bűncselekmények anyagi jellegű eseteit. Ugyanakkor Borsa Kopasz részéről lehettek konkrétabban megfogható törekvések, amelyek a fennálló helyzetet némileg korrigálták. Az ekkor már nádori címet³⁰ is viselő tartományúr 1306-ban egy Bihar megyei gyűlésen – mivel a tolvajlás és útonállás vádjával illetett személyek nem jelentek

²⁴ A Lajos-korból már feltűnően több konkrét útszakaszokat tartalmazó bűnvádi perrel kapcsolatos oklevél áll a rendelkezésünkre. AOKLT. XXVIII. 195. sz.; XXIX. 418., 661. sz.; XXXI. 607. sz.; XXXIV. 209. sz.; XXXVIII. 398. sz.; XL. 238. sz.

²⁵ KÓFALVI 2001, 109.

²⁶ AOKLT. II. 124. sz.; ÁMTF I. 462.

²⁷ AOKLT. II. 140-141., 167. sz.; ÁMTF I. 761.; További kiegyezésre ld. AOKLT. II. 992. sz.

²⁸ Ma Alsószalók (Sáros megye). AOKLT. III. 222. sz.; KARÁCSONYI 1901c, 84.

²⁹ Az ügyben a pécsi káptalan tett igazságot. AOKLT. III. 501., ÁMTF I. 261, 313.; ENGEL 1996b, 259.

³⁰ Borsa Kopasz 1306-1314-ig viselte a nádori címet. ENGEL 1996b, 40.

meg a szarándi kongregáción – elrendelte, hogy a felperes bírói ítélet nélkül felakaszt-hatja a vádlottakat. Szintén ebben az évben Kopasz nádor kárvallottként képviseltette magát a váradi káptalan előtt. A vád egyéb büntettek mellett az úton lévő magyarok és kunok kifosztását is tartalmazta. A vádlottak, vagyis a Bor nembeliek beismervén bűneiket pénzbüntetés megfizetésével és egy tiszai birtokuk elzálogosításával tartoztak a tartományúrnak. 1310-ben pedig maga a nádor próbált övintézkedéseket tenni a püspök és más kereskedők Kassáról érkező szekereinek biztosítása okán. A két küldött azonban szervienseivel együtt sem tudott annak a fegyveres sokaságnak útját állni, amely a bihari Csalános, Kasza és Tárnok falu között rontott a kereskedőkre. Az ügyet végül a váradi káptalan vizsgálhatta ki.³¹

Továbbá 1314 februárjában az ekkor már igazolhatóan Borsa Kopasz fennhatósága alá került Ung megyében Valkaja-i Mihály személyes sérelmek miatt *in libera via*³² meg akart ölni egy István nevezetű férfit, aki Kereknye faluban kapott segítséget. Egy későbbi oklevélből kiderül, hogy Miklósnak Valkajában ténylegesen volt birtoka. Elképzelhető tehát, hogy az említett útvonal Valkaja és Kereknye között húzódott. (ld. 2. ábra.) Mivel István futva be tudott menekülni a faluba, valószínűleg Kereknye határától nem messze történt az ominózus eset. Ebben az ügyben ez év júniusában Kopasz nádor alnádora, László ispán tett bizonyos lépéseket, vagyis – ítélethozatal nélkül – a per során szerepet játszó leleszi konvent elé vitette a bizonyítékokat.³³

Az ország középső területeit tekintve megemlíthető, hogy az 1300-as évek elején a királyi kontroll egy időre egyrészt jelentésében átalakult, másrészt valamelyest meggyengült a Duna felső szakaszának egy részén. A trónviszály következményeképp Károlynak már a koronázást követően el kellett hagynia ezt a térséget, és a déli megyékbe húzódott vissza. Később, 1314-ben egy időre szintén ebbe az országrészbe, azaz Temesvárra helyezte át a székhelyét. Többek között az is ismert, hogy Károllyal ellentétben a cseh trónörökös, az ugyancsak megkoronázott Vencel Budán rendezkedett be. 1304-ben a fiát megsegítő II. Vencel cseh király fegyveresci Buda felé haladva elfoglalták Esztergomot, majd ezt követően pedig a Duna egyik legfontosabb bástyájának számító Visegrád várát is bevették. Ennek eredményeként a folyami útvonal egy jelentős részének az ellenőrzése is a kezükbe került.³⁴ Kristó Gyula is utal arra a politikai indíttatású bűncselekményre, amikor az 1304. novemberét megelőző hónapokban a szóban forgó csehek a szekszárdi apátot és kíséretét egy jelentős hosszúságú dunai hajóút megkezdése után, azaz az esztergomi érsektől Szekszárd felé menet Visegrádnál elfogták. Mint tudjuk, az ország középső vidéke Vencel távozását követően sem maradt konfliktusmentes. A

³¹ AOKLT. II. 9., 12-13., 1001. sz.; KARÁCSONYI 1901a, 142.; ÁMTF I. 607., 630., 674.

³² A *libera via* az utak egyik 14. századtól megjelenő jogi kategóriájaként értelmezhető. Szilágyi Magdolna vizsgálata szerint a *libera via* túlnyomóan a hatalmaskodási ügyek kapcsán jelenik a meg a forrásokban. Továbbá elképzelhető, hogy ezek az utak királyi védelem alatt álltak, ami a per során talán súlyosbító körülménynek számított. SZILÁGYI 2014, 98.

³³ Ez év júniusában Miklós megjelent – Szócs Tibor szerint valójában nem is alnádor, hanem helyesebben nádori albró – László ispán előtt, és az ellene felhozott vádakát tisztázandó, Istvánt és testvérét gyilkossággal, csonkítással és további kártételekkel vádolta meg. AOKLT. III. 699., 700., 759. sz.; Aba Amádé halála után Borsa Kopasz valamennyi időre Ung vármegye felett is fennhatóságot kapott. SZÓCS 2014, 109-110.; A Borsa-tartomány igazgatási rendszeréről ld. bővebben ZSOLDOS 2016, 227-242.

³⁴ A későbbiekben Visegrád Csák Máté hatalmába került, sőt a tartományúr 1311-ben egészen Budáig hatolt előre. KRISTÓ 1988, 17., 31.

Károly-itinerárium alapján is kimutatható, hogy miután az uralkodó 1314-ben Temesvárt választotta új székvárosának, 1318-ig egyáltalán nem is tért vissza a térség városai-ba.³⁵ 1318-tól kezdve viszont Buda és Visegrád között már egy összefüggő királyi birtoktest jött létre.³⁶

A Duna egy rövid szakaszán Vencel-korszakhoz kötődően egy helyi szintű bűncselekmény is megfigyelhető, amivel a folyami útvonalon a kereskedést akadályozták. A Nyulak-szigeti apácák taksonyi jobbágysait ugyanis – Miklós fia Miklós felbujtására – a szomszédos Dunaharasztriból származó népek megtámadták és kifosztották. A jobbágyok a Dunán felfelé hajózva Budára igyekeztek áruikkal. 1304. januárjában Vencel alországbírója tett intézkedéseket az erőszak kapcsán.³⁷

Az 1310-es évek második felére vonatkozóan az utakon történő rablótámadásokkal kapcsolatos eljárások politikailag már más tartalmat feltételeznek. Mivel a területi visszaszerzések a király vagy királyhű tisztviselők fennhatóságát vonták maguk után, a közlekedési biztonság felelőssége is az ő kezükbe került. Ebből adódik, hogy már feltételezhetően a konszolidáció kezdeti szakaszát jelentő intézkedéseket találunk.³⁸ Példaként említhető, hogy 1318-ban egy gyilkossági ügyben királybírói minőségben a volt Borsa-tartomány élére állított Debreceni Dózsa³⁹ kezdte meg az eljárást. Az információk szerint egy Szabolcs megyei kongregáción egy bizonyos Mihály fia István tiltakozott testvére erőszakos halálának okán, akit a királytól jövet *in libera via* Chetnek fiai, Miklós és János gyilkoltak meg. Ugyan az itinerárium alapján annyit meg lehet állapítani, hogy Károly király ekkor Temesváron tartózkodott, de a lehetséges tetthely meghatározása kapcsán, úgy tűnik, legalább négy vármegyét (Szabolcs, Bihar, Arad, Temes) is számításba kell venni.⁴⁰

Feltűnő ugyanakkor, hogy Erdélyben már igen korán, 1321-ben a szebeni plébános képviselője a parochiális egyházat ért jogsérelmek ügyében az utak veszélyéből és békét-

³⁵ CSUKOVITS 2012, 71.; ENGEL 2003, 363-364.; SPEKNER 2015, 143-147.

³⁶ GÁLFFY LÁSZLÓ 2014, 114.

³⁷ AOKLT. I. 694., 697. sz.; GÁLFFY 2014, 141.

³⁸ Károly király 1317-ben az erdélyi Szt. Mihály egyház káptalanját utasította olyan bűntények kivizsgálására, amelyekbe a közúti erőszak (szerviensek és jobbágyok megsebesítése, megverése) is beletartozott. Annak ellenére, hogy Erdély végleges pacifikálására csak 1322-re következett be, 1315-ben már akkora vereséget szenvedtek a Kánok, hogy az Erdélyen kívüli területeiket el is veszítették. Bár lázadásaiskal és betöréseikkel még az 1330-as évek végéig is komoly problémát jelentettek. AOKLT. IV. 591, 616., 641. sz.; ENGEL 2003, 340., 352.; BÁRÁNY 2011, 114. Emellett 1318 januárjában a király a tihanyi konventet utasította a veszprémi püspököt és káptalanát ért sérelmek kivizsgálására. A vád többek között a káptalan pécselyi és vászolyi (Zala megye) jobbágysainak megjelöletlen közúton történő kifosztása volt. Tudjuk, hogy lényegében már 1317 végére döntő győzelmet arattak a királyi csapatok Nyugat-Dunántúlon a Kőszegiek felett. Mivel még 1321-ig a Kőszegiek viselték a zalai ispáni címet, 1320-ban Zalaistvánd (Stephand) környékén történt támadás okán az akkori ispán Kőszegi "Kakas" Miklós tette meg a szükséges intézkedéseket. Az elkövető szervienst ura Tengerd-i Máté képviselte, aki 100 személy tanúsága mellett esküt tett szerviense ártatlanságát megerősítendő. AOKLT. V. 23., 32., 864. sz.; ENGEL 2003, 347.

³⁹ Szabolcsi ispán (1316-1318), bihari ispán (1317-1318), erdélyi vajda (1318-1322). ENGEL 1996b, 56.

⁴⁰ Károly király 1317 tavaszán ruházta fel Debreceni Dózsa-t öt megye (Bihar, Szabolcs, Szatmár, Zemplén, Szolnok) királybírói címével. ENGEL 2003, 364.; AOKLT. V. 77. sz.; DL 50 660.; SPEKNER 2015, 146.

len állapotokból adódó nehézségeket a király közreműködésének köszönhetően már megoldottnak tekintette. Erdélyben tehát, úgy tűnik, a kedvezőtlen viszonyok helyreigazításával még csak a terület teljes pacifikálást sem kellett megvárni. Amellett, hogy az 1330-as évek végéig állandó problémát jelentettek a Kán-fiak az Erdélyi birtokokra való betöréseikkel, az utazásokra vonatkozó "békétlen idő" kifejezés már teljesen elmaradt az oklevelek sorából. Az utak veszélyei szókapcsolatot is láthatóan más, inkább általánosabb összefüggésben használták.⁴¹

A Csák Máté halála után kezdődő, érett konszolidációs politikaként jellemezhető időszakban a király és főbb tisztségviselői olyan bűnesetek kivizsgálását is indítványozhatták, amelyekre korábban talán okkal nem került sor. 1324-ben például Druget Fülöp nádor alnádora, Perényi Miklós utasítására az egri káptalan, egy tíz évvel korábban elkövetett gyilkosság kapcsán tanúkihallgatást tartott. Tizenhat tanú állítása szerint Ders fia László a Gömör megyei Csák Máté és szövetségesei várainak sorába tartozó Balog, vagy más néven Balogvására közelében, nyílt úton ölte meg Katha-i Lőrinc fia Jánost.⁴² Annak ellenére, hogy hatalompolitikai korszakváltás köszöntött be, az úgymond lokális jelentőségű erőszakteteleknek ezután sem lehetett teljesen véget vetni.⁴³ Ezt azok az oklevelek is alátámasztják, amelyek az úton elkövetett bűncselekményeket taglalják. Például 1325-ben I. Károly egy volt Csák tartománybeli faluban, a nyitrai Apponyban történt bűncselekményt vizsgáltatott ki. Elefánti Mátyás egyik jobbágját érte a káreset. A jobbágyot az akkor Apponnyal szomszédos, de ma már nem létező nyitrai Podluzsány faluból szekéren jövet a vele perben álló Kenéz, apponyi várnagy támadta meg. Az említett útszakasz minden bizonnyal a Tapolcsánon át Nyitravárba (Privigyec-Oszlány-Bossány-Szerdahely-Appony) vezető, a Nyitra folyó keleti partján húzódó fő útnak a része lehetett. (ld. 5. ábra.) A helyszíneket vizsgálva attól sem lehet eltekinteni, hogy az apponyi vár ekkor már körülbelül négy éve királyi kézben volt.⁴⁴

A bűntényeket összegezve megállapítható, hogy az utazók személye ellen az erőszakkal elkövetett esetek az anyagi haszonszerzés járulékként gyakran gyilkossággal végződtek. Kőfalvi Tamás viszont a 15. századra érte már azt hangsúlyozza, hogy a gyilkosságok száma elenyésző, és csak súlyosabb esetekben torkollott a támadás gyilkosságba. A halálesetek mellett csonkításra, verésre és személyi szabadság elvesztésére is találunk egy-egy példát. Vagyis majdnem minden esetben tettelegességre került sor, a lejegyzett támadások nem nevezhetők pusztán megfélemlítésnek. Továbbá az is érdekes, hogy a munkavégzés miatt útra kelt jobbágyok fosztogatásáról semmiképpen sincs több

⁴¹ AOKLT. VI. 189. sz.; Az említett oklevél július 4-én kelt, viszont az utolsó Kán-vár, Csicsó csak november 1-jén adta meg magát. Bárány Attila véleménye szerint "a békétlen idő és az utakon leselkedő veszélyek" formulát még a 30-as évek végéig emlegetik az oklevelekben, sőt Kristó Gyulára hivatkozva ezzel a kifejezéssel árnyalja az Erdélyre vonatkozó belpolitikai viszonyokat. BÁRÁNY 2011, 114., 117.

⁴² AOKLT. VIII. 536. sz.; ÁMTF II. 483.; Druget Fülöp 1323-1327-ig volt nádor, Perényi Miklós is ugyanebben az időszakban viselte az alnádori címet. ENGEL 1996a, 2.; Balogvásárát érintette az Újvásárról déli irányban Csíz felé tartó nagy út. A Balogvására elnevezés egyébként a várálján tartott vásárra utalt. ÁMTF II. 476.; WEISZ 2013, 64.; KMTL. 1994, 78.

⁴³ KRISTÓ 1988, 67.

⁴⁴ AOKLT. IX. 366. sz.; Györffy szerint Podluzsán ekkor Elefánti Dezső sebesvári várnagy kezében volt, ő viszont Elefánti Mátyás helyett Mátét említ a rablás kapcsán. Geszti Kenéz 1325-ben haláláig volt apponyi várnagy. ÁMTF IV. 339., 344., 445.; ENGEL 1996b, 68., 85.; KMTL. 1994, 52.

adatunk, mint maguknak a nemeseknek a megtámadásáról.⁴⁵ A károsultak gyakran egyedül utaztak, és általában kétszeres, háromszoros vagy többszörös túlerőben lévő, sőt nem egyszer felfegyverzett ellenféllel találták szemben magukat.

Összegzés

A vizsgálat során a fennmaradt oklevelek utakról és utazókról szóló említéseit számba véve arra a fő kérdésre kerestem a választ, hogy – egy jól behatárolt korszakra nézve – kimutatható-e lényeges változás az utak biztonságát illetően. Érdekelt továbbá, megfoghatók-e olyan esetek, amelyek szoros összefüggésben állnak az 1300-as évek elejére jellemző politikai instabilitással? A vizsgálatomat megnehezítette, hogy az utazásokat akadályozó okoknak és az utakon elkövetett bűncselekmények indítékainak feltárása részben vagy egészben kimaradt az oklevelekből. Ebből adódóan a hétköznapi esetek és a belpolitikai viszonyokból eredő problémák között a határok sokszor elmosódnak. Ami az utak biztonságát illeti, míg a Kőszegiek tartományaira vonatkozóan fokozottan érzékelhetővé válik a negatív irányú változás, addig ez az ország többi térségét tekintve korántsem ilyen egyértelmű. A Dunán a folyami hajóutak, – amiknek az ellenőrzése, főként a középső országrészre értve egy rövid ideig a csehek kezébe került – sem voltak teljesen konfliktusmentesek. Ebben olykor a politikai érdekek is közrejátszottak. Ugyanakkor a legtöbb bűncselekmény minden bizonnyal az anyagi haszonszerzés és a személyes konfliktus egyfajta megoldásának tekinthető, vagyis a felsorolt esetekben nem lehet mélyebb politikai tartalmat keresni. Úgy gondolom, hogy a rendelkezésünkre álló források alapján, önmagában az utak biztonságának vizsgálatával nem bizonyítható egyértelműen a közállapotok általános érvényű megromlása, sem országosan, sem pedig az egyes tartományokat illetően.

Felhasznált források és szakirodalom

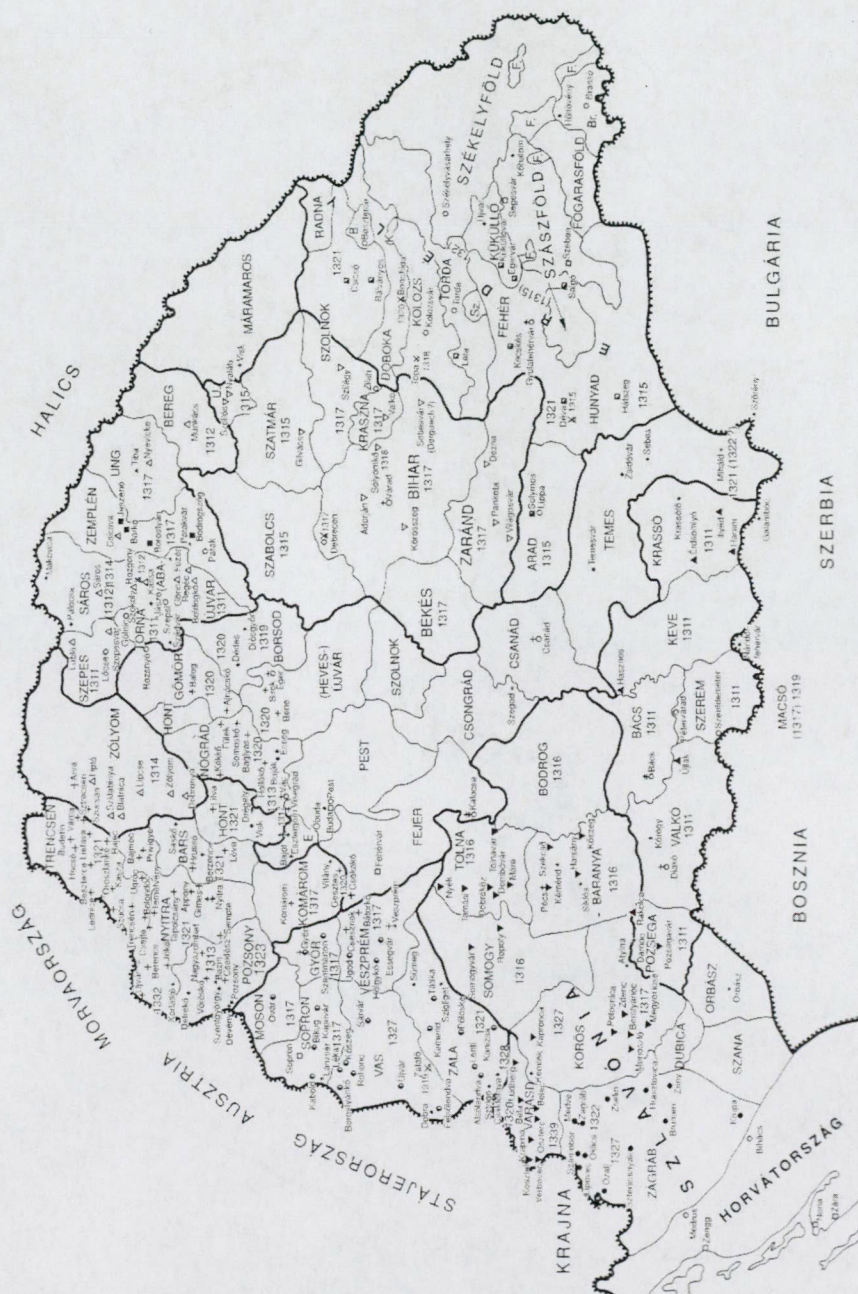
ÁMTF	Györffy György: <i>Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I-IV.</i> Budapest 1963-1998.
AOKLT	<i>Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricus tempore regum Andegavensium illustrantia.</i> Főszerk. Kristó Gyula. Budapest-Szeged, 1990-
BÁRÁNY 2011	Bárány Attila: Debreceni Dózsa küzdelme a bihari oligarchákkal. In: <i>Debrecen város 650 éves.</i> Szerk. Bárány Attila. Debrecen, 2011.
BARTHA 2012	Bartha Annamária: Hatalmaskodás és nők 1301-1323 közötti okleveles források tükrében. In: <i>Középkortörténeti tanulmányok</i> 7. Szerk. Kiss P. Attila, Piti Ferenc, Szabados György. Szeged, 2012.
CSÁNKI I-V.	Csánki Dezső: <i>Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában.</i> Budapest, 1890-1913.

⁴⁵ Kőfalvi szerint a későbbi időszakban a hatalmaskodások áldozatainak 95%-át jobbágyságok tették ki. KŐFALVI 2001, 112.

- CSUKOVITS 2012 Csukovits Enikő: *Az Anjouk Magyarországon I. I. Károly és uralkodása (1301-1342)*. Budapest, 2012.
- DL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár
- ENGEL 2003 Engel Pál: *Honor, vár, ispánság*. Budapest, 2003.
- ENGEL 1996a,b Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301-1457*. I-II. Budapest, 1996.
- FÜGEDI 1977 Fügedi Erik: *Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon*. Budapest, 1977.
- GÁLFFY 2014 Gálffy László: Dunai társadalmak. Változások a városi folyamtérben Bécs és Buda között (XIII. század vége—XV. század közepe). In: *Víz és társadalom Magyarországon a középkortól a XX. század végéig*. Szerk. Horváth Gergely Krisztián. Budapest, 2014.
- KARÁCSONYI 1901a,b,c Karácsonyi János: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Budapest, 1901.
- KRISTÓ 1988 Kristó Gyula: *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest, 1988.
- KMTL 1994 *Korai magyar történeti lexikon (9-14. sz.)*. Szerk. Kristó Gyula, Engel Pál, Makk Ferenc. Budapest, 1994.
- KÓFALVI 2001 Kófalvi Tamás: A hatalmaskodás bűne a középkorban. *Győri tanulmányok* 24 (2001) 89-119.
http://library.hungaricana.hu/hu/view/GYOV_Gyt_24_2001/?pg=95&layout=s (Letöltve: 2015.06.23.)
- KÓFALVI 2008 Kófalvi Tamás: A hiteleshelyek mint a magyarországi közjegyzőség előzményei. In: *700 éves a közjegyzőség Magyarországon. A 2008. november 27-i jubileumi konferencián elhangzott előadások szerkesztett változata*. Szerk. dr. Rokolya Sándor. Budapest, 2008.
http://www.mokk.hu/linkgyujto/700_eves_a_kozjegyzoseg_Magyarorszagon/700_eves_a_kozjegyzoseg_Magyarorszagon.pdf. (Letöltve: 2015.02.06.)
- MOLLAY 1991 Mollay Károly: A szélmalom utcai vám 1217-1564. *Soproni Szemle* 45 (1991/2) 1-21.
http://epa.oszk.hu/01900/01977/00172/pdf/EPA01977_Soproni_Szemle_1991-xlv-2.pdf (Letöltve: 2015. 05. 22.)
- SPEKNER 2015 Spekner Enikő: *Hogyan lett Buda a középkori Magyarország fővárosa?* Budapest, 2015.
- SZILÁGYI 2014 Szilágyi Magdolna: *On the road: The history and archaeology of medieval communication networks in East-Central Europe*. Budapest, 2014.

- SZÓCS 2014 Szócs Tibor: *A nádori intézmény korai története 1000–1342*. Budapest, 2014.
- TRINGLI 2005 Tringli István: Hatalmaskodás. In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon IV*. Szerk. Kőszeghy Péter. Budapest, 2005.
- WEISZ 2013 Weisz Boglárka: *A királyketteje és az ispán harmada*. Budapest, 2013.
- ZSOLDOS 2012 Zsoldos Attila: Hűséges oligarchák. In: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Szerk. Baráth Magdolna, Molnár Antal. Budapest-Győr, 2012.
- ZSOLDOS 2016 Zsoldos Attila: *Vitézek, ispánok, oligarchák*. Tanulmányok a társadalom- és a hadtörténetírás határvidékéről. Budapest, 2016.

Térkép melléklet

7. ábra

8. ábra

9. ábra

10. ábra

11. ábra

Abstract

Die Frage der Strassen und Sicherheit in der ersten Herrschaftsperiode Karls I.

Der lange Kampf Karls I. gegen die Oligarchen gilt auch unter mehreren Aspekten als ein gründlich aufgearbeitetes Thema. Daraus folgend ist ein allgemeines Verderbnis der allgemeinen Bedingungen in der erwähnten Zeitalter gut bekannt. Aufgrund der Urkunden kann man einigermaßen wahrnehmen, dass viele Männer und Frauen nicht abreisen oder vielleicht ihre eigenen Werte, vorwiegend ihre eigenen Urkunden nicht mitnehmen wollten. Meiner Meinung nach stellen die Verweise auf die "Gefahr auf den Straßen", die oft zu den allgemeinen Klischees zählen, in einzelnen Fällen auch die eigenartigen allgemeinen Bedingungen der bestimmten Regionen gut dar. In meinem Beitrag untersuche ich die vermehrten Klagen über die auf den Straßen herrschende Unsicherheit betreffend der Gebiete der Oligarchen. Dadurch möchte ich solche möglichen Verkehrswege rekonstruieren, die die Bevölkerung aus irgendeiner Ursache vermied, oder die man nutzte die vorstehenden zu ersetzen. Weiterhin halte ich für zweckdienlich die auf den Straßen begangenen Verbrechen zu untersuchen. Ich suche Antwort auf jene Frage, wieweit die Klagen und ebenso die Bekämpfung der Straßenräuberei zweckenden Maßnahmen uns über Straßenverhältnisse, dahinter stehende politische Stabilität oder aber über den Mangel an dieser Stabilität informieren?